

Adam Wąs SVD

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Papież Franciszek wobec islamu. Nowe akcenty w dialogu z muzułmanami?

Papież Franciszek jest człowiekiem dialogu. Jego postawa wobec wyznawców innych religii kształtowała się w okresie przemian, jakie dokonały się w Kościele katolickim w XX wieku. Na Soborze Watykańskim II (1962–1965) wypracowano teologiczne podstawy dialogu z muzułmanami, które zostały rozwinięte w nauczaniu posoborowym. Krótkie, ale jednoznaczne sformułowania na temat islamu zawarte w dokumentach soborowych wskazują na bliskość wybranych elementów teologii katolickiej i niektórych muzułmańskich prawd wiary. Dokumenty soborowe wniosły do oficjalnych wystąpień Kościoła nowy sposób narracji wobec muzułmanów i ich religii. Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (nr 16) odnosi się do wyznawców islamu i niechrześcijan w ogóle w aspekcie soteriologicznym i eklezjologicznym, natomiast praktyczna w swoim charakterze Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate* zajmuje się relacjami międzyreligijnymi w kontekście pluralizmu religijnego we współczesnym świecie¹. W osobie Fran-

---

¹ Do głównych dokumentów soborowych, które zawierają przesłanie o dialogu międzyreligijnym, zalicza się: *Lumen gentium*, *Gaudium et spes*, *Ad*

ciszka dialog katolicko-muzułmański znalazł nowego orędownika, który kontynuuje rozpoczęty przez Sobór proces dialogowej więzi z wyznawcami religii niechrześcijańskich.

W czasie swego krótkiego pontyfikatu (od 13 marca 2013 roku) papież Franciszek odniósł się do islamu i muzułmanów kilkakrotnie. W jego wypowiedziach, tekstach i symbolicznych gestach odczuwalny jest szacunek, który wykracza poza tolerancję głoszoną powszechnie w ramach politycznej czy religijnej poprawności. Mimo iż na terenach zamieszkałych przez większość muzułmańską (np. Bliski Wschód, Pakistan, Afryka Północna, północna Nigeria) dochodzi do krwawych prześladowań chrześcijan, zabijania duchownych i niszczenia kościołów, papież odpowiada na te akty przemocy słowami i gestami pokoju.

Już jako arcybiskup Buenos Aires Jorge Mario Bergoglio realizował projekty dialogowe oraz pielęgnował dobre relacje z muzułmanami i Żydami. Tym należy tłumaczyć fakt, że w gronie zaproszonych osób, które towarzyszyły ojcu świętemu w pielgrzymce do Ziemi Świętej (24–26 maja 2014), znaleźli się bliscy mu z Buenos Aires: rabin Abraham Skorka – rektor latynoamerykańskiego seminarium dla rabinów i Omar Abboud – były sekretarz generalny Islamskiego Centrum Kultury w Argentynie.

Gesty i wypowiedzi Franciszka

Franciszek odnosi się do muzułmanów w sposób prosty i autentyczny. Na spotkaniu z przywódcami duchownymi innych religii, które odbyło się krótko po konklawe, w dniu 20 marca 2013 roku, papież zwrócił się do obecnych muzułmanów, doceniając ich wiarę w jednego, żywego i miłosiernego Boga oraz zna-

---

gentes, Nostra eate oraz *Dignitatis humanae*. Wszystkie one były inspirowane tzw. „encykliką dialogu” *Ecclesiam suam*, ogłoszoną przez Pawła VI podczas trwania soboru. Na temat znaczenia deklaracji *Nostra eate* dla dialogu katolicko-muzułmańskiego zob. *Nostra Aetate und die Muslime. Eine Dokumentation*, Hg. H. Vöcking, Freiburg 2010.

czenie modlitwy w ich relacji do Boga². Dwa dni później, 22 marca 2013 roku w przemówieniu do korpusu dyplomatycznego Franciszek wyraźnie zaznaczył, że dialog międzyreligijny znajdzie się wśród priorytetów jego pontyfikatu. Podkreślając znaczenie tego dialogu, a zwłaszcza relacji katolicko-muzułmańskich, powiedział: „Bardzo ważne jest intensyfikowanie dialogu między różnymi religiami. Myślę nade wszystko o dialogu z islamem i bardzo sobie cenię obecność podczas mszy św. inaugurującej moją posługę tak wielu przedstawicieli władz religijnych i świeckich świata islamskiego”³. 28 marca 2013 roku Franciszek odprawił Mszę Wieczery Pańskiej w rzymskim więzieniu dla nieletnich Casal del Marmo. Podczas ceremonii wielkoczwartkowej papież umył nogi skazanej muzułmance. Na ten symboliczny gest pozytywnie zareagowali wyznawcy islamu na całym świecie na czele z przywódcami Uniwersytetu Al-Azhar w Kairze. Tymi samymi, którzy na początku 2011 roku zerwali dialog z Watykanem, zarzucając poprzednikowi Franciszka, Benedyktowi XVI, atak na islam⁴.

8 lipca 2013 roku papież udał się na położoną między Maltą a Tunezją włoską wyspę Lampedusa, aby spotkać się z imigrantami. Zwracając się do zgromadzonych tam wyznawców islamu, Franciszek nawiązał do ramadanu⁵ i powiedział: „Myślę o drogich imigrantach muzułmanach, którzy dzisiaj wieczorem rozpoczynają okres postu, ramadan, i życzę im obfitych owoców duchowych. Kościół jest z wami w poszukiwaniu bardziej godnego życia dla was i waszych rodzin”⁶.

---

² Za: http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2013/march/documents/papa-francesco_20130320_delegati-fraterni.html [15.12.2014].

³ Za: http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2013/march/documents/papa-francesco_20130322_corpo-diplomatico.html [15.12.2014].

⁴ Należy przypomnieć, że za taki muzułmanie przyjęli stanowisko Benedykta XVI potępiające mordercze ataki na Koptów w Nowy Rok 2011 roku w katedrze kairskiej i apel papieża o więcej tolerancji religijnej w Egipcie.

⁵ Ramadan rozpoczynał się nazajutrz po papieskiej wizycie, tj. 9 lipca, i trwał do 7 sierpnia 2013 roku.

⁶ Por.: http://w2.vatican.va/content/francesco/en/homilies/2013/documents/papa-francesco_20130708_omelia-lampedusa.html [15.12.2014].

Kolejnym wymownym gestem Franciszka wobec muzułmanów były życzenia i orędzie przesłane im osobiście z okazji święta zakończenia ramadanowego postu w 2013 roku. To drugi taki przypadek w historii, że życzenia na *Id al-Fitr*⁷ podpisał osobiście papież. W 1991 roku uczynił to po raz pierwszy Jan Paweł II podczas wojny w Zatoce Perskiej. W przesłaniu zatytułowanym *Szerzenie wzajemnego szacunku przez edukację* Franciszek zaapelował o wychowanie młodzieży do pokoju oraz kształtowanie u młodych postawy szacunku wobec przekonañ i wierzeń religijnych innych osób⁸. Odnosząc się do relacji między chrześcijanami i muzułmanami, papież podkreśla, że „zostaliśmy wezwani do poszanowania religii drugiej strony, jej nauczania, jej symboli, jej wartości. Szczególny szacunek należy przywódcom religijnym oraz miejscom kultu”. W czasie nasilającego się konfliktu w Syrii i wobec zagrożenia wybuchem wojny w regionie Franciszek zaprosił do modlitwy o pokój na 7 września 2013 roku⁹. Na papieski apel odpowiedziały zarówno środowiska katolickie, jak i liczni muzułmanie na całym świecie.

8 czerwca 2014 roku w Watykanie Franciszek spotkał się z prezydentami Izraela i Palestyny. Szimon Peres i Mahmud Abbas przyjęli zaproszenie skierowane do nich podczas papieskiej pielgrzymki do Ziemi Świętej, aby razem modlić się o pokój na Bliskim Wschodzie. W modlitwie, która odbyła się w Ogrodach Watykańskich, Franciszkowi, Peresowi i Abbasowi towarzyszyli także ekumeniczny patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I oraz delegacje chrześcijan, Żydów i muzułmanów. Po modlitwie

---

⁷ *Id al-Fitr* to arabska nazwa tego święta. Dosłownie oznacza ona „święto przerwania” lub „święto łamania” postu. W tradycji tureckiej używa się określenia *Szeker Bayram* lub *Ramadan Bajram*; to drugie przyjęło się wśród polskich Tatarów. Szerzej na temat świąt w islamie zob. R. Kirste, H. Schultze, U. Tworuschka, *Święta wielkich religii. Kalendarz międzyreligijny*, Warszawa 1998, s. 69–84.

⁸ *Za: Orędzie Ojca Świętego Franciszka do Muzułmanów z okazji zakończenia ramadanu*, „Misjonarz” 1 (2014), s. 12–13.

⁹ <http://chnnews.pl/index.php/pl/europa/item/833-papiez-franciszek-wzywa-do-modlitwy-o-pokoj-w-syrii-zaprasza-wyznawcow-innych-religii.html> [15.12.2014].

i okolicznościowych przemówieniach uczestnicy tego historycznego spotkania posadzili w Ogrodach Watykańskich drzewko oliwne jako symbol pokoju.

W szczególnie sposób Franciszek zwracał się do muzułmanów podczas podróży apostolskich do Ziemi Świętej, Albanii i Turcji. W dniach 24–26 maja 2014 roku papież udał się do Ziemi Świętej w 50. rocznicę spotkania Pawła VI z patriarchą Konstantynopola Atenagorasem w Jerozolimie. W bogatym programie pielgrzymki znalazło się kilka ważnych dla relacji katolicko-muzułmańskich spotkań i wystąpień. W przemówieniu podczas spotkania z jordańskimi władzami państwowymi w pałacu królewskim w Ammanie papież nawiązał do pielgrzymek swych poprzedników: Pawła VI, Jana Pawła II i Benedykta XVI, podkreślając znaczenie religijne Jordanii dla judaizmu, chrześcijaństwa i islamu. Dziękował za wysiłki władz Królestwa o pokój i apelował o dalsze zaangażowanie na rzecz pokoju w regionie. Potwierdził swój serdeczny stosunek do muzułmanów, mówiąc:

Korzystam z tej okazji, aby ponowić wyrazy głębokiego szacunku i poważania dla wspólnoty muzułmańskiej i wyrazić uznanie dla przewodniej roli Jego Królewskiej Mości w promowaniu właściwego rozumienia wartości głoszonych przez islam i pokojowego współistnienia wyznawców różnych religii¹⁰.

Odnosząc się do wielowiekowego współistnienia chrześcijan i muzułmanów na terenach dzisiejszej Jordanii, podkreślił, że chrześcijanie mają poczucie swego dziedzictwa i obowiązku wpływającego z faktu, że są pełnoprawnymi obywatelami tego regionu i dlatego, „zamierzają przyczyniać się do budowania społeczeństwa wraz ze swoimi muzułmańskimi rodakami, wnosząc swój specyficzny wkład”¹¹. W homilii wygłoszonej podczas

---

¹⁰ Za: http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2014/may/documents/papa-francesco_20140524_terra-santa-autorita-amman.html [15.12.2014].

¹¹ http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2014/may/documents/papa-francesco_20140524_terra-santa-autorita-amman.html.

mszy św. na Stadionie Międzynarodowym w Ammanie Franciszek mówił głównie do katolików, ale nawiązał do międzyreligijnego kontekstu i sytuacji, w której przyszło im żyć wśród muzułmańskiej większości. Prosząc Ducha Świętego, któremu poświęcił homilię, papież powiedział:

prośmy Go, aby *przygotował* nasze serca na spotkanie z braćmi niezależnie od różnic idei, języka, kultury, religii; by *namaścił* całą naszą istotę olejem swego miłosierdzia, leczącym rany błędów, nieporozumień i sporów; o łaskę, aby nas *posyłał* z pokorą i łagodnością na trudne, ale owocne drogi dążenia do pokoju¹².

26 maja Franciszek odwiedził wielkiego muftiego Jerozolimy i całej Palestyny Muhammada Ahmada Husajna, z którym zwiedził meczet Kopuła na Skale. Oficjalna część spotkania odbyła się w siedzibie Najwyższej Rady Muzułmańskiej na Wzgórzu Świątynnym (w terminologii arabskiej na Wzgórzu Meczetów). Zwracając się do gospodarzy spotkania, papież nazwał muzułmanów „drogimi braćmi”. W swoim przemówieniu papież skoncentrował się na Abrahamie, którego wyznawcy religii monoteistycznych uznają za „swego ojca w wierze” oraz „przykład do naśladowania” w realizowaniu Bożej sprawiedliwości i pokoju. Franciszek zakończył bardzo wymownym apelem:

Szanujmy się i miłujmy się wzajemnie jak bracia i siostry! Uczmy się rozumieć cierpienie innej osoby! Niech nikt nie traktuje instrumentalnie imienia Boga, stosując przemoc! Wspólnie pracujmy na rzecz sprawiedliwości i pokoju¹³.

W dniu 21 września 2014 roku Franciszek odbył jednodniową podróż apostołską do Albanii. Już w pierwszym przemówie-

---

¹² Za: http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/homilies/2014/documents/papa-francesco_20140524_terra-santa-omelia-amman.pdf [15.12.2014] (wyróżnienia A. W.).

¹³ Za: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/mufti-jerozolima-26052014.html [15.12.2014].

niu skierowanym do władz państwowych wyraził radość z pokojowego współistnienia wyznawców różnych religii zamieszkujących ten kraj, mówiąc:

Klimat szacunku i wzajemnego zaufania między katolikami, prawosławnymi i muzułmanami jest cennym darem dla kraju. [...] Jest to wartość, której należy strzec i którą należy rozwijać każdego dnia, wraz z wychowaniem do poszanowania różnic i specyficznych tożsamości otwartych na dialog i współpracę dla wszystkich, we wzajemnym poznaniu i szacunku.

Natomiast w homilii wygłoszonej podczas mszy św. w Tiranie Franciszek odniósł się do męczeństwa narodu albańskiego. Mimo iż zwracał się do katolików, to jednak ich męczeństwo umieścił w kontekście wspólnego prześladowania, jakiego doznali także wyznawcy innych religii. Papież powiedział: „Patrząc wstecz na te lata okrutnych cierpień i surowych prześladowań katolików, prawosławnych i muzułmanów, możemy powiedzieć, że Albania jest krajem męczenników”. Najszerzej o dialogu z muzułmanami Franciszek mówił podczas spotkania z przedstawicielami innych wyznań i religii. Wskazał na bycie razem jako znak dialogu oraz wyraz braterstwa i współpracy dla dobra całego społeczeństwa albańskiego.

W dniach 28–30 listopada 2014 roku papież Franciszek odbył podróż apostolską do Turcji, gdzie odwiedził Ankarę i Stambuł. Głównym celem pielgrzymki było spotkanie z prawosławnym patriarchą Konstantynopola Bartłomiejem z okazji patronalnej uroczystości św. Andrzeja. Pielgrzymka do Turcji była ważna dla tamtejszej mniejszości katolickiej, do której Franciszek przybył jako pasterz umacniający w wierze i dający poczucie przynależności do Kościoła powszechnego oraz mówiący w imieniu wspólnoty, która w kraju o silnej tradycji muzułmańskiej ciągle nie ma statusu prawnego¹⁴. Ta podróż miała także istotne zna-

---

¹⁴ Problem katolików był widoczny podczas papieskiej mszy św. w katedrze, którą wypełnili dostojnicy i przedstawiciele korpusu dyplomatycznego. W świątyni zabrakło miejsca dla zwykłych wiernych, co uniemożliwiło im

czenie ekumeniczne, międzyreligijne i polityczne. Pełne symbolicznych gestów spotkania z Bartłomiejem i podpisana deklaracja ekumeniczna potwierdziły, jak bardzo Franciszkowi zależy na zbliżeniu obu Kościołów i kontynuowaniu ekumenizmu. W Turcji papież mówił w imieniu wszystkich chrześcijan w regionie, wskazując na prześladowania i czystki religijne, których ofiarą padają głównie wyznawcy Chrystusa.

Ważnym tematem papieskich wystąpień był dialog międzyreligijny, a zwłaszcza dialog z islamem. Papież przeciwstawił się instrumentalizowaniu religii i przypominał o wolności religijnej. Podczas spotkania z Mehmetem Görmezem, przewodniczącym tureckiego Komitetu ds. Religijnych (Diyanet), Franciszek podkreślił rolę, jaką w dialogu międzyreligijnym odgrywają duchowni, stanowiący punkt odniesienia dla członków swoich wspólnot. Na nich ciąży obowiązek dawania przykładu wzajemnego szacunku, przyjaźni i konstruktywnej współpracy. Natomiast w sytuacjach konfliktowych, jak te na Bliskim Wschodzie, zwierzchnicy religijni są zobowiązani do zdecydowanego sprzeciwu wobec wszelkich objawów pogwałcenia godności i praw człowieka. Franciszek zachęcił przywódców muzułmańskich do wyraźnego potępienia wszelkich działań fundamentalistów islamskich odwołujących się do religii i legitymizujących stosowanie przemocy przesłaniem koranicznym. Papież przypomniał muzułmanom i chrześcijanom, że ich wspólnym zadaniem jest promowanie i obrona pokoju, wolności i wartości moralnych w społeczeństwach, w których żyją.

Papież zaapelował o solidarność chrześcijan i muzułmanów zarówno w zwalczaniu fanatyzmu religijnego, jak i we wspólnej walce „z głodem i chorobami, na rzecz zrównoważonego rozwoju i ochrony stworzenia, by spieszyc na pomoc wielu formom ubóstwa i marginalizacji, których nie brakuje także we współczesnym świecie”. Uznanie sakralności osoby ludzkiej przez obie religie powinno skutkować zaangażowa-

---

spotkanie z papieżem. Na odprawienie mszy św. w innym publicznym miejscu z udziałem większej ilości uczestników władze nie wyraziły zgody.

niem się ich wyznawców na rzecz potrzebujących. Franciszek wyraził troskę o uchodźców, zarówno w wymiarze materialnym, jak i duchowym. Wskazał tym samym na aktualny w Turcji problem kształcenia duchowieństwa¹⁵. Jak zauważa Mustafa Cenap Aydin, kościoły chrześcijańskie są w Turcji otwarte, a wierni mogą się w nich modlić, ale zaczyna im brakować księży, gdyż nie ma ich gdzie formować. Odczuwalny brak duchowieństwa będzie się nasilał jeszcze bardziej wskutek gwałtownego wzrostu liczby chrześcijańskich uchodźców z Syrii i Iraku.

W Stambule Franciszek odwiedził Błękitny Meczet (zwany też meczetem sultana Ahmeda) i muzeum Hagia Sophia¹⁶. Papież podkreślał, że przybył do Turcji jako pielgrzym, co potwierdził wymownym gestem, gdy poprosił wielkiego muftiego Rahmima Yarana, który oprowadzał papieża po Błękitnym Meczecie, aby się pomodlili. Papież wyjaśnił później, że poczuł wielką potrzebę modlenia się „o pokój za Turcję, muftiego, za wszystkich i za siebie”. Zazaczył wyraźnie, że cześć oddawana jednemu Bogu łączy chrześcijan i muzułmanów. „My, muzułmanie i chrześcijanie, jesteśmy depozytariuszami nieocenionych skarbów duchowych, wśród których rozpoznajemy wspólne elementy, oddawanie czci Bogu miłosiernemu, odwoływanie się do patriarchy Abrahama, modlitwa, jałmużna, post...”. Odwiedzając miejsce islamskiego kultu, Franciszek – podobnie jak jego poprzednicy – zdjął buty na znak szacunku; uszanował też czas modlitwy muzułmanów i dlatego zgodził się na zmianę

---

¹⁵ Dotyczy to głównie zamkniętego od 40 lat seminarium Patriarchatu Ekumenicznego na wyspie Halki.

¹⁶ Hagia Sophia, *Aja Sofia*, dawna świątynia chrześcijańska poświęcona Mądrości Bożej, wzniesiona w VI wieku z fundacji Justyniana I Wielkiego. Po zdobyciu Konstantynopola przez muzułmanów zamieniona w XV wieku na meczet. Od 1934 roku muzeum. Błękitny Meczet wybudowano w XVII wieku, aby przyćmić arcydzieło kultury chrześcijańskiej. W 2006 roku meczet odwiedził także Benedykt XVI. Wizytę dodano do programu, aby złagodzić napiętą sytuację w dialogu chrześcijańsko-muzułmańskim, jaka zaistniała po wystąpieniu papieża w Ratybonie w dniu 12 września 2006 roku.

programu wizyty. Franciszek usilnie zachęcał chrześcijan i muzułmanów do dalszej pracy i szukania nowych form dialogu.

Niezależnie od religijnego charakteru podróży znalazły się w niej także elementy polityczne. Papież odwiedził Mauzoleum Mustafy Kemala Atatürka oraz spotkał się z prezydentem Recepem Tayyipem Erdoğanem i premierem Ahmetem Davutoğlu. W swym przemówieniu papież podkreślił znaczenie dialogu w budowaniu trwałego pokoju oraz przewyciężaniu wszelkich form fundamentalizmu i terroryzmu. Franciszek wezwał władze tureckie do stosowania równych praw i obowiązków wobec wszystkich obywateli, niezależnie od ich przynależności religijnej¹⁷.

Islam i muzułmanie w adhortacji apostołskiej *Evangelii gaudium*

Pierwsze systematyczne odniesienie Franciszka do islamu zawiera adhortacja apostołska *Evangelii gaudium* o głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie, ogłoszona 24 listopada 2013 roku na zakończenie Roku Wiary. Dokument podkreśla znaczenie dialogu osadzonego na zrozumieniu i otwartości, które umożliwiają współpracę z innymi na rzecz wspólnego dobra (EG 238). Wyróżniając trzy podstawowe paradygmaty dialogu (polityczny, społeczny i religijny), Franciszek rozwija całą sieć dialogów, które uważa za drogę współczesnego świata (EG 238)¹⁸. Do najważniejszych partnerów dialogu międzyreligijnego papież zalicza muzułmanów. Bez wątplenia wynika to z gwałtownego wzrostu liczby wyznawców islamu i znaczenia ich religii w świecie. Wskutek dynamicznych procesów demograficznych i migracyjnych

---

¹⁷ Zob.: http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2014/november/documents/papa-francesco_20141128_turchia-incontro-autorita.html [15.12.2015].

¹⁸ Warto przypomnieć, że Paweł VI w adhortacji apostołskiej *Evangelii nuntiandi* o ewangelizacji w świecie współczesnym wskazał na trzy kręgi przeszerzenia dialogu: ludzkość, niechrześcijanie i podzieleni chrześcijanie.

w II połowie XX wieku muzułmanie stali się silną grupą religijną także w „krajach o tradycji chrześcijańskiej”.

Adhortacja podkreśla konieczność dialogu dla pokoju, którego – według Franciszka – nie można osiągnąć bez sprawiedliwości i wolności religijnej. Odnosząc się do sytuacji w wielu krajach muzułmańskich, papież zwraca się z prośbą, a nawet „pokornie błaga, aby zapewniły wolność chrześcijanom”. Przypomina jednocześnie, że muzułmanie mają możliwość praktykowania swej religii bez ograniczeń i integrowania się ze społeczeństwem. Zwraca uwagę na ogromne dysproporcje prawno-społeczne między muzułmanami żyjącymi na Zachodzie a mniejszością chrześcijańską w świecie islamu.

Głównymi adresatami papieskiego przesłania są przywódcy polityczni i religijni. Franciszek nie myśli jednak w kategoriach ekonomicznych – „coś za coś” – i nie stawia warunku: „Jeśli wy zagwarantujecie wolność chrześcijanom, to i my zagwarantujemy ją muzułmanom”. Papież odwołuje się do wolności religijnej jako podstawowego prawa człowieka, którego wartość nie zależy od sytuacji politycznej i nie może być przedmiotem jakichkolwiek negocjacji. Franciszek podkreśla, że kultura i religia, które są strażnikami pokoju, nie muszą oznaczać utraty własnej tożsamości niezależnie od wysokiego stopnia różnorodności i odmienności. Wyraźny apel papieża o wolność religijną, która „obejmuje swobodę wyboru religii, którą uważa się za prawdziwą, i publiczne wyrażanie swojej wiary”, jest nawiązaniem do posynodalnej adhortacji *Ecclesia in Medio Oriente* (numer 26)¹⁹, ogłoszonej przez Benedykta XVI. Franciszek dotyka bardzo ważnego problemu, ale czyni to w sposób bardzo pokor-

---

¹⁹ Posynodalna adhortacja apostolska *Ecclesia in Medio Oriente* (Kościół na Bliskim Wschodzie) została podpisana 14 września 2012 roku i ogłoszona dwa dni później po mszy św. w Bejrucie podczas papieskiej wizyty apostolskiej w Libanie. Zawiera ona podsumowanie Specjalnego Zgromadzenia Synodu Biskupów poświęconego Bliskiemu Wschodowi, które obradowało w Rzymie w dniach od 10 do 24 października 2010 roku. Zob. tekst: http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/apost_exhortations/documents/hf_ben-xvi_exh_20120914_ecclesia-in-medio-oriente.html [15.12.2014].

ny. W jego narracji nie odczuwa się roszczeń ani agresji, lecz prośbę, a nawet ton błagalny. Wskazuje jednak na dysproporcje wzajemności, bez której dialog jest niemożliwy. Na uwagę zasługuje fakt, że Franciszek nie mówi o wolności sumienia, lecz odwołuje się do wolności religijnej, której probierzem jest wolność praktyk religijnych.

Kolejna kwestia poruszana przez Franciszka dotyczy migrantów oraz ich miejsca w społeczeństwie i dynamiki wzajemnych relacji z ludnością lokalną. Franciszek przypomina, że integracja muzułmanów jest ogromnym wyzwaniem, przed którym stoją społeczeństwa zachodnie. Mimo całej kompleksowości tego zjawiska oraz problemów natury religijnej, społecznej, prawnej i politycznej Franciszek zwraca się z kontrowersyjnym, ale istotnym z perspektywy katolickiej nauki społeczeństwa apelem: „My, chrześcijanie, powinniśmy przyjąć serdecznie i z szacunkiem islamskich migrantów przybywających do naszych krajów” (EG 253). Papież odwołuje się także do koranicznej „opcji dla ubogich”²⁰, a więc zagadnienia szczególnie mu bliskiego, mówiąc, że muzułmanie „odkrywają konieczność odpowiadania Bogu przez etyczne zaangażowanie i miłosierdzie wobec najuboższych” (EG 252). Tym samym papież przypomina zarówno chrześcijanom, jak i muzułmanom o szacunku wobec mniejszości i osób potrzebujących, którym należy pomóc niezależnie od wyznawanej przez nich religii.

W adhortacji Franciszek mówi również o prawdziwym islamie i poprawnej interpretacji Koranu (EG 253). Zaznacza wyraźnie, że większość muzułmanów pragnie żyć w pokoju zgodnie z nauczaniem swej świętej księgi. Typologia papieża, według której ekstremiści nie są prawdziwymi muzułmanami, mieści się w ortodoksyjnym nurcie muzułmańskiej narracji, która wyklucza ich z grona wyznawców islamu. Do prawdziwych muzułmanów (tzn. pokojowo nastawionych) katolicy powinni zwracać się z „serdecznym uczuciem”. Używając tego

---

²⁰ Zob. Koran 2, 83.

sformułowania, Franciszek robi kolejny krok, który zbliża go do muzułmanów jeszcze bardziej, niż uczynili to ojcowie soborowi w deklaracji *Nostra aetate*, mówiąc o „szacunku” do wyznawców islamu.

Warunkami prawdziwego dialogu katolicko-muzułmańskiego są odpowiednia formacja i wychowanie²¹, oparte na ugruntowanej tożsamości oraz zdolności do uznania wartości drugiego człowieka (EG 253). Podkreślenie konieczności wychowania do dialogu jest kontynuacją myśli soborowej (np. *Ad gentes*, 16) oraz nauczania Jana Pawła II i Benedykta XVI. Franciszek kontynuuje ideę poprzedników, ale podkreśla edukacyjny potencjał w islamie, odnosząc się przede wszystkim do racjonalnych osiągnięć muzułmanów w nauce, twórczym myśleniu i krytycznym dyskursie na przestrzeni dziejów. Wyrażają one prawdziwe oblicze tej religii, która jest w stanie ukształtować tożsamość niezależnie od zmieniających się ideologii i bez ulegania ich współczesnym formom (zwłaszcza laicyzmowi i fundamentalizmowi). Franciszek jest przekonany, że ci muzułmanie, którym towarzyszy świadomość tych ogromnych możliwości i historycznego dziedzictwa, są w stanie przeciwstawić się przemocy i kształtować społeczeństwo w oparciu o prawa człowieka i wolność religijną (EG 253). Takich muzułmanów katolicy powinni szczególnie szanować i z nimi współpracować.

Adhortacja podejmuje także temat chrześcijańskich elementów w islamie²². Franciszek mówi o nich bardzo ogólnie, zakładając, że od samego początku Koran i tradycja muzułmańska nawiązywały do chrześcijaństwa. Papież nie precyzuje jednak tego odniesienia, tzn. nie mówi ani o całkowitej zgodności tych elementów, ani o ich pełnej rozbieżności.

Z przesłania zawartego w adhortacji wynika, że muzułmanie mogą stanowić wzór pobożności dla wielu chrześcijan. Kon-

---

²¹ Franciszek podjął ten temat we wspomnianym przesłaniu z dnia 10.07.2013 roku, które skierował do muzułmanów na zakończenie ramadanu.

²² Jan Paweł II odwoływał się przede wszystkim do Jezusa i Maryi oraz podkreślał cześć, jaką muzułmanie im oddają.

sekwentnie dawanemu świadectwu wiary wyznawców islamu, ich religijności i bogobojności papież przeciwstawia obojętność religijną chrześcijan żyjących na Zachodzie. Wskazując na wiarę muzułmanów i praktykę codziennej modlitwy, która wyraża postawę poddania się Bożej woli (EG 252), Franciszek uważa, że muzułmanie są nie tylko bliscy katolikom, ale stanowią dla nich wzór posłuszeństwa Bogu²³.

Ideał a rzeczywistość – uwagi krytyczne

Pozytywne odniesienie Franciszka do islamu rodzi jednak kilka zasadniczych pytań²⁴. Doprecyzowania wymagają przede wszystkim koncepcje Boga i rozumienie osoby Jezusa oraz religijna legitymizacja przemocy i ambiwalentny charakter etyki muzułmańskiej.

Muzułmanie nie przyjmują chrześcijańskiej koncepcji Trój-jedynego Boga, której przeciwstawiają Boga jednego i jedyne-go (*tauhid*)²⁵. Islamski monoteizm jest tak bezkompromisowy, że nie dopuszcza nawet pozoru politeizmu. Poza tym Bóg, w którego wierzą muzułmanie, jest całkowicie transcendentny. Ze względu na swą naturę nie wchodzi On bezpośrednio w relację z materialnym światem, a tym samym nie ma możliwości in-

---

²³ Zob. F. Körner, *Offen in Wahrheit und Liebe Evangelii Gaudium und der katholisch-muslimische Dialog*, „CIBEDO – Beiträge zum Gespräch zwischen Christen und Muslimen” 1 (2014), s. 4–13.

²⁴ Krytycznie o fragmentach poświęconych islamowi w adhortacji *Evangelii gaudium* wyraził się Samir Khalil Samir. Zob. <http://www.asianews.it/news-en/Pope-Francis-and-his-invitation-to-dialogue-with-Islam-29858.html> [15.12.2015].

²⁵ O jedyności i jedności Boga Koran mówi wielokrotnie. Najbardziej jednoznaczne przesłanie zawiera sura 112: „On – Bóg Jeden, Bóg Wiekuisty! Nie zrodził i nie został zrodzony. Nikt Jemu nie jest równy!”. Za: *Koran*, z arabskiego przełożył J. Bielawski, Warszawa 1986. Szerzej na temat obrazu Boga w islamie zob. A. Wąs, *Anikoniczny obraz Boga w islamie*, „Rocznik Wydziału Sztuki Politechniki Radomskiej” 6 (2008), s. 9–14.

karnacji. W chrześcijaństwie Bóg jest Trójjedyny w swej istocie, a zjednoczony w miłości nawiązuje bezpośrednie relacje z człowiekiem do tego stopnia, że Syn Boży (Jezus Chrystus) przyjmuje ludzkie ciało.

Różnice w rozumieniu osoby Jezusa²⁶ w tradycji chrześcijańskiej i islamskiej dotyczą głównie Jego wcielenia, boskości i odkupienia, którego dokonał na krzyżu. Mimo iż Koran ukazuje w wielu miejscach Jezusa bliskiego chrześcijaństwu (np. cudowność poczęcia i narodzin), odrzuca jednak to, co dla chrześcijan jest najistotniejsze, a mianowicie prawdę o Jego boskości. Jej uznanie byłoby dla muzułmanów wyroczeniem przeciw islamskiemu monoteizmowi, który uważa chrześcijański dogmat o Trójcy Świętej za rodzaj politeizmu (Koran 4, 171; 5, 17; 5, 72–77). W tradycji muzułmańskiej Jezus jest „tylko” wielkim prorokiem w dziejach ludzkości, który odgrywa ważną rolę w perspektywie przyjścia Mahometa. Ukazując osobę Jezusa, Koran podkreśla Jego posłannictwo i posłuszne wypełnienie prorockiego nakazu²⁷. Nie wspomina jednak o Jego roli w dziele odkupienia, ponieważ – według islamu – jedynym gwarantem odkupienia człowieka jest Boże miłosierdzie. Odrzucenie ukrzyżowania Jezusa i Jego zmartwychwstania

---

²⁶ Podstawowe różnice widoczne są już w użyciu imienia Jezusa w języku arabskim. Koran i cała tradycja muzułmańska używa imienia *Isa*. Natomiast w tradycji chrześcijańskiej świata arabskiego, włącznie z Pismem Świętym, Jezus Chrystus to *Jasu'a al-Masih*.

²⁷ Wyjątkowość Jezusa polegała na tym, że podobnie jak Adam (Koran 3, 59) nie miał On ludzkiego ojca. Poczęty został w cudowny sposób z woli samego Boga. Koran mówi o „cudownych znakach” czynionych przez Jezusa i wymienia tytuły, które potwierdzają Jego wyjątkowy charakter. Zostaje On nazwany „Sługą” (*Abd*), „Prorokiem” (*Nabi*), „Posłańcem” (*Rasul*), „Mesjaszem” (*Al-Masih*), „Słowem Bożym” (*Kalima*), „Duchem Bożym” (*Ruh*). Szerzej na temat Jezusa w islamie zob.: R. Maszkowski, *Obraz Jezusa w Koranie i wczesnej tradycji muzułmańskiej. Na podstawie literatury niemieckojęzycznej*, Lublin 2009; M. Bauschke, *Der Sohn Marias. Jesus im Koran*, Darmstadt 2013; M. Borrmans, *Gesù Cristo e i musulmani del XX secolo. Testi coranici, catechismi, commentari, scrittori e poeti musulmani di fronte a Gesù*, Torino 2000; O. Leirvik, *Images of Jesus Christ in Islam*, Uppsala 1999; G. Parrinder, *Jesus in the Qur'ān*, Oxford 1996.

(Koran 4, 157–158) wynika stąd, że w islamie nie ma koncepcji grzechu pierworodnego, a tym samym nie ma potrzeby złożenia ofiary za grzechy całej ludzkości, która w chrześcijaństwie przyjęła formę krzyżowej śmierci Jezusa i jego zmartwychwstania. W soteriologii muzułmańskiej nikt nie może złożyć ofiary za zbawienie drugiego człowieka.

Wiele kontrowersji w islamie wzbudza przemoc, która pojawia się na kartach Koranu i w życiu proroka Mahometa. Papież Franciszek mówi, że prawdziwy islam i właściwa interpretacja Koranu stoją w opozycji do przemocy. To piękne sformułowanie wyraża bardzo pozytywny stosunek papieża do islamu, ale wydaje się, że oddaje bardziej jego życzenie niż stan faktyczny. Na przestrzeni wieków zawsze istniały ugrupowania, które stosowały przemoc w imię islamu, odwołując się do konkretnych zapisów w Koranie. Ambiwalencja tekstu, który z jednej strony nawołuje do pokojowego współistnienia z niemuzułmanami, a z drugiej uprawomocnia stosowanie przemocy, utrudnia precyzyjne określenie tego, czym jest prawdziwy islam. Ambiwalentna jest również etyka muzułmańska, która ma charakter kontekstualny. Solidarność międzyludzka nie ma znaczenia uniwersalnego. W pierwszej mierze dotyczy wyznawców islamu, a następnie odnosi się do niemuzułmanów. W islamie bardzo wyraźnie odczuwa się napięcie między etyką a prawem.

Bez wątplenia islam potrzebuje „właściwej interpretacji”, o której wspomina Franciszek. Dzieje islamu włącznie z najnowszą historią tej religii potwierdzają konieczność podejmowania wysiłków w tym kierunku. Istotne wydaje się uwzględnienie kontekstu Arabii w czasach Mahometa oraz polityczno-religijnej wizji Proroka jako ram historycznych, społecznych i teologicznych dla koranicznych fragmentów mówiących o przemocy. Jeśli wspólnotę muzułmańską będzie się sprowadzało do struktur i ideologii z początku VII wieku, wtedy islam zawsze będzie kojarzony z przemocą. Widać to wyraźnie na przykładzie islamskiego terroryzmu, który jest motywowany religijnie. Konkretyzują to apele i fatwy współczesnych religijnych przywódców muzułmańskich, którzy odwołują się do Koranu.

Święta księga islamu potępia przemoc, ale paradoksalnie dostarcza również argumentów za jej stosowaniem. I to właśnie w Koranie i jego interpretacji (a w zasadzie jej braku) leży sedno problemu. Wielkim wyzwaniem dla muzułmanów jest krytyczne odniesienie do Księgi, którą uznają za objawioną i świętą. Jej boskie pochodzenie i sprzeczności występujące w tekście skutkują tym, że na koraniczne przesłanie powołują się muzułmanie reprezentujący różne interesy religijne, społeczne i polityczne. Występowanie sprzeczności widać bardzo wyraźnie na przykładzie postawy wobec wyznawców Chrystusa. W Koranie – nawet w ramach tego samego rozdziału – w surze piątej znajdziemy fragmenty mówiące zarówno o wrogości wobec chrześcijan (5, 31), jak i o szczególnej przyjaźni z nimi (5, 82). Obie postawy znajdują swe uprawomocnienie w odpowiednim fragmencie świętego tekstu. Nie dziwi więc, że do Koranu odwołują się zarówno terroryści, jak i np. muzułmanie zaangażowani w dialog międzyreligijny. Hermeneutyczny problem przesłania koranicznego potęguje dodatkowo brak najwyższego autorytetu religijnego w islamie, który wyznaczałby kierunki ortodoksyjnej interpretacji Koranu.

Dialog gestów

W dialogu katolicko-muzułmańskim Franciszek korzysta z osiągnięć i doświadczeń swych poprzedników. Jan Paweł II nadał temu dialogowi wymiar uniwersalny. Podczas swego długiego i wyjątkowego pontyfikatu wypracował solidne fundamenty dialogu i nawiązywał dobre relacje z muzułmanami. Benedykt XVI podjął próbę dialogu na poziomie naukowym. Reakcje muzułmanów na wykład w Ratyźbonie pokazały, jak krucha okazała się płaszczyzna chrześcijańsko-muzułmańskiego dialogu teologicznego. Podjęcie systematycznej refleksji nad relacją wiary i rozumu oraz przemocą w islamie jest trudne, wymaga czasu i cierpliwości. Franciszek tworzy swój styl dialogu, który można by nazwać dialogiem gestów.

Franciszek odnosi się do islamu na wielu płaszczyznach. Czyni to głównie w kategoriach religijnych i społecznych. Podobnie jak Jan Paweł II, także Franciszek nie uważa muzułmanów za wrogów świata i Kościoła; nie uznaje ich za obcych, lecz postrzega jako wspólnotę bliską katolikom. Świadomy natury islamu jako uniwersalnej tradycji o głębokim wymiarze świeckim i religijnym, papież z wielkim szacunkiem odnosi się do duchowego i naukowego dziedzictwa oraz religijnego doświadczenia muzułmanów.

Przemówienia skierowane do muzułmanów utrzymane są zawsze w duchu braterstwa. Wyznawców islamu traktuje jak braci i siostry w wierze, którzy na wzór Abrahama czczą jednego Boga. W swoich wypowiedziach Franciszek podkreśla wiarę i oddawanie czci temu samemu Bogu oraz posłuszeństwo Bożej woli jako wspólne chrześcijaństwu i islamowi elementy doktrynalne. One stanowią źródło systemu wartości i zasad moralnych w obu tradycjach, a głównie zatroskania o wymiar duchowy człowieka, promowania sprawiedliwości społecznej i pokoju oraz wspierania uchodźców, prześladowanych i osoby marginalizowane.

Zdaniem papieża współcześni katolicy i chrześcijanie mogą czerpać z muzułmańskiego doświadczenia religijnego. Wobec faktu osłabienia wartości duchowych i religijnych w świecie zachodnim Franciszek stara się, aby katolicy w wyniku kontaktów z muzułmanami otwarli się na transcendencję, co ostatecznie powinno pomóc chrześcijanom w pogłębieniu ich tożsamości i pokonaniu obojętności religijnej.

Papież uznaje dialog między katolikami i muzułmanami za metodę pozwalającą na osiągnięcie pojednania, porozumienia, poszanowania godności ludzkiej, a także ochrony praw osób ubogich oraz mniejszości etnicznych i religijnych. W pontyfikacie Franciszka widać wyraźnie etos uniwersalności oraz doprecyzowanie i realizację idei, że dialog katolicko-muzułmański, będący odzwierciedleniem otwarcia się Kościoła na inne religie, nie pozostaje tylko w sferze teoretycznej, ale wyraża się konkretnie poprzez szacunek, ubogacenie duchowe oraz zaangażowanie na rzecz uchodźców.

Podstawowym motywem skłaniającym do prowadzenia dialogu i współpracy jest wiara w Boga. Braterska więź ludzi wierzących opiera się na wspólnym pochodzeniu wszystkich istot ludzkich. Z niezbywalnych praw, jakimi Bóg obdarzył osobę ludzką, wywodzi się głoszona przez Franciszka koncepcja praw człowieka. Wszystkich ludzi należy szanować i zachęcać do czynienia dobra. Franciszek jest orędownikiem wolności religijnej, dając wyraźnie do zrozumienia, że opowiada się za systemami, które chronią interesy wszystkich ludzi jako równych obywateli tego samego państwa, niezależnie od wyznawanej religii. Podkreślając znaczenie religii we współczesnym świecie, Franciszek apeluje, aby służyła ona obronie praw człowieka, i ubolewa, że wciąż tak wiele zła dokonują ludzie w imię Boga. Franciszek wzywa do solidarności wszystkich wierzących w Boga, którzy jednoznacznie powinni przeciwstawić się wszelkim formom fanatyzmu religijnego.

Wyznacznikiem dalszego dialogu Franciszka z muzułmanami będzie niewątpliwie to, co powiedział na audiencji dla uczestników XI sesji plenarnej Papieskiej Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego w dniu 28 listopada 2013 roku. Papież podkreślił wtedy znaczenie elementów wspólnych i umiejętność poszanowania różnic, a nade wszystko przypomniał znaczenie chrześcijańskiej gotowości do otwierania się na drugiego człowieka²⁸.

---

²⁸ Audiencja dla uczestników sesji plenarnej Papieskiej Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego, 28 listopada 2013 roku, pt. „Budowanie pokoju wiąże się z uznaniem prawa do wolności religijnej dla wszystkich”. Sesja była poświęcona refleksji nad aktualnym stanem dialogu międzyreligijnego i sposobami zaangażowania się chrześcijan w kształtowanie wzajemnych relacji z wyznawcami innych religii. Tekst przemówienia zob. http://w2.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2013/november/documents/papa-francesco_20131128_pc-dialogo-interreligioso.html [15.12.2014].